

Recension

Herbert Marcuse: *Sovjetmarxismen. En kritisk analys*, Vinga press, Göteborg 1984.

Herbert Marcuse (1898—1979) är en kontroversiell person, inte bara därför att hans författarskap präglas av olikartade påverkningar (Heidegger, Hegel, Marx, Korsch, Freud), utan också på grund av hans roll som "den andlige ledaren" för studentrevolten i slutet av 60-talet.

Somliga tolkar hans åsikter som marxistiska eller neomarxistiska, andra som revisionistiska eller freudianska. Vissa hävdar att hans marxism är den post-industriella epokens marxism, och alltså en utveckling av den ursprungliga marxistiska teorin, vilken Marcuse själv hänför till "förhistorien", dvs till "klassamhällets", och i synnerhet, det kapitalistiska samhällets värld" (Marcuse 1984, s 99), andra betraktar den som en riktning inom den "sönderfallna" marxismen (jfr Kolakowski 1978, vol 3).

Oberoende av hur hans åsikter klassificeras är han, som någon har uttryckt det, först och främst Herbert Marcuse: en framstående filosof, ideolog, utopist. Han är en av huvudgestalterna i den sk "Frankfurtskolan". Skolans början hänger samman med grundandet av *Institut für Sozialforschung* 1923 (själva namnet Frankfurtskolan börjar användas på 50-talet). Marcuse blev medarbetare vid institutet 1930. Dess ledare och tongivande tänkare var då Max Horkheimer (1895—1973).

Efter Hitlers maktövertagande (1933) flyttade institutet först delvis till Genève och delvis till Paris och sedan till New York, där det välkända *International Institute for Social Research* bildades. 1950 återvände Horkheimer — liksom Theodor Wiesengrund-Adorno, en annan huvudrepresentant för Frankfurtskolan, hade gjort ett år tidigare — till Frankfurt; Marcuse däremot valde att stanna i USA.

Ryktbar som filosof blev Marcuse 1955 tack vare boken *Eros and Civilization. A Philosophical Inquiry into Freud* (delvis reviderad och översatt till tyska två år senare under titeln *Triebstruktur und Gesellschaft*). Tidigare publicerade han, utöver ett stort antal essäer (i bl a *Zeitschrift für Sozialforschung*, av vilka en del efteråt (1965) utgavs i bokform under titeln *Kultur und Gesellschaft*) en avhandling, *Hegels Ontologie und Grundzüge einer Theorie der Geschichtlichkeit* (1931) och *Reason and Revolution. Hegel and the Rise of Social Theory* (1941). Senare utgav han bl a *Soviet Marxism. A Critical Analysis* (1958), *One-Dimensional Man. Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society* (1964) och *Repressive Tolerance* (1965).

Av ovan nämnda skrifter har på svenska utkommit: *Eros och civilisation* (1968, övers av Jan Ivarsson), *Den endimensionella människan* (1969, övers av Sven-Eric Liedman) och nyligen *Sovjetmarxismen* (övers av Nils Tengdahl).

Sovjetmarxismen består av två delar: (1) Politiska grunddrag och (2) Etiska grunddrag, vilka Marcuse har utarbetat vid två olika sovjetologiska institutioner: (1) då han tjänstgjorde som Senior Fellow vid *Russian Institute*, Columbia University, 1952—53; (2) då han tjänstgjorde vid *Russian Research Center*, Harvard University, 1954—55. Man undrar varför den korta Acknowledgements (se Marcuse 1971) — varifrån denna förståelsen av författarens intressen och intentioner viktiga information är hämtad — har utelämnats i den svenska översättningen.

Den "immanentkritik" av sovjetmarxismen Marcuse ger i sin bok är inte så mycket "en kritisk analys" av den marxistiska teorin och/eller ideologin, så som den uppfattas i Sovjetunionen, utan snarare en kritik av sovjetsamhället, dess samhällsekonomiska och politiska struktur. Den marxistiska ideologins funktion i sovjetsamhället får, enligt författaren, ej tolkas som endast "ett medel för dominans och propaganda". Den är "en central del av verkligheten". Utifrån denna utgångspunkt kritiserar han både verklighet och teori/ideologi.

Sovjetmarxismen är ortodox, samtidigt som den är revisionistisk. Vad Marcuse menar med detta påstående är: (i) att "... den sovjetiska revisionen är teoretiskt konsistent med den marxiska föreställningen" (s 106); (ii) att "... det görs gällande att ett icke-socialistiskt samhälle är socialistiskt" (s 107); och dessutom, såvitt jag har förstått, (iii) att den reella politiken alltid anpassas till de konkreta interna och externa förhållandena, samtidigt som man officiellt och formellt vidhåller en traditionell ortodox uppfattning, vilken uppenbarligen strider mot denna.

Enligt min uppfattning är (i) mycket tveklaktigt, (ii) beror på hur socialismen definieras och vilka ens personliga ideologiska övertygelser är, och (iii) beskriver ett historiskt fenomen, vilket konsekvent följer Lenins linje att alltid fästa vikt vid praktiska mål (jfr t ex Lenin 1970, s 374). Följer man en sådan princip blir teorin alltid underordnad den praktiska målmedvetna politiken. Hur detta i Sovjet uppnås, visar Marcuse i detalj i sin kritiska analys av: (1) "Den marxistiska föreställningen om övergången till socialism", (2) sovjetmarxismens grundläggande självtolkning, (3) "Den nya rationaliteten", (4) teorin om "Socialism i ett land", (5) "Den sovjetiska statens dialektik", (6) teorin om "Bas och överbyggnad — verklighet och ideologi", (7) "Dialektiken och dess skiftningar" och (8) teorin om "Övergången från socialismen till kommunismen".

De åtta ovan nämnda kapitlen utgör bokens första del. Den andra delen börjar med en jämförelse mellan "Västerländsk och sovjetisk etik: deras historiska relation" (kap 9). Därefter följer (10) "externalisering av värderingar" i "den sovjetiska etiken", (11) "Den kommunistiska moralens principer", (12) "Etik och produktivitet" och (13) "Tendenser i den kommunistiska moralen".

Den kritiska analysen av sovjetmarxismen och sovjetsamhället som vi finner i denna omdebatterade bok är varken ny eller originell, särskilt inte 26 år efter första upplagan. Men den är utan tvekan alltigenom läsvärd. Detta beror först och främst på bokens centrala tes (och det sätt på vilket denna drivs), nämligen att sovjetmarxismens och/eller sovjetsamhällets historiska utveckling inte kan förstås enbart "utifrån sovjetsamhällets struktur, utan den måste dessutom definieras utifrån interaktionen mellan det sovjetiska och det västerländska samhället" (s 10). Den nödvändiga samexistens som historien skapat påverkar både

väst- och östsamhällena. Men eftersom industrialiseringen med alla dess negativa (repressiva) konsekvenser (jfr Marcuse 1969) har uppnått en mycket högre nivå i väst än i öst, är samexistensens påverkan på den historiska utvecklingen av sovjet-samhället mer påtaglig.

Den efter revolutionen påbörjade industrialiseringen i det ekonomiskt och kulturellt efterblivna landet är ännu ej fullkomligt avslutad (gäller för såväl 1958 som för 1985), trots att tack vare nationaliseringen och den totalitära administrationen hela historiska perioder kunde 'hoppas över' eller förkortas (s 60). Den intensiva industrialiseringsprocessen i Sovjet är bestämd av såväl den interna dynamiken som av de externa relationerna till västvärlden. En betydande roll i detta avseende spelar krigsekonomin (se ss 56—57).

Trots väsentliga skillnader i ekonomisk struktur och/eller ideologi mellan det "socialistiska" sovjetiska systemet och det kapitalistiska västerländska systemet uppvisar båda systemen "samma drag av sen-industriell civilisation — individuella initiativ och självständighet får ge vika för centralisering och reglering; konkurrensen är organiserad och 'rationaliserad', de ekonomiska och politiska byråkratierna styr i samarbete med varandra; folket koordineras genom massmedia, underhållningsindustri och utbildning" (s 60). Detta beror, enligt Marcuse, på att "Utvecklad kapitalism och socialism har . . . samma tekniska bas, och det historiska beslutet om hur denna bas skall användas är ett *politiskt* beslut" (s 127, Marcuses kurs). Till följd därav blir likheterna mellan den aktuella "kommunistiska andan" och "den 'kapitalistiska andan' som Max Weber tillskrev den uppåtstigande kapitalistiska civilisationen," (s 127) påfallande.

Det väsentliga hos människan är, enligt Marcuse, lycka. Han hävdar dessutom att även Marx hade samma uppfattning, ehuru, som Kolakowski påpekat (1979, s 402) — i den för övrigt utmärkta skildringen av Marcuses filosofi — Marx inte använde detta begrepp. (Förresten är alla tre volymerna av Kolakowskis *Main Currents of Marxism* en utmärkt analys av marxismen och dess historiska utveckling, även om vissa av hans teser kan vara kontroversiella. Härmed vill jag, trots all min uppriktiga aktning för professor Sven-Eric Liedman, uttrycka min förvåning över hans helt negativa bedömning av Kolakowskis bok (Liedman 1983, s. XIV)). I alla fall använde Marx inte begreppet lycka i den mening som Marcuse antyder (jfr Marx' påstående om att det alienerade arbetet gör att människan känner sig olycklig i sitt arbete, Marx 1968, s 514). Lycka förutsätter frihet. Både lycka och frihet skulle, såväl enligt Hegel som enligt Marx, vara förnuftets förverkligande (jfr Marcuse 1984, s 88, Kolakowski 1978, s 398). Det industriella samhället (såväl det kapitalistiska som det "socialistiska") med sin repression begränsar emellertid människans frihet.

Repressionsbegreppet härstammar från Freud och spelar en nyckelroll i *Eros and Civilization*. Det är två olika typer av repression, (1) *basic repressions* och (2) *surplus repressions*, som undertrycker den civiliserade människan. (1) begränsar hennes instinkter, bland vilka sexuella drifter och aggressivitet hör till de grundläggande. (2) begränsar hennes samhällsliga frihet och bestäms inte så mycket av det civiliserade livet utan snarare av den samhällsliga klass- och makt-strukturen. (1) och (2) reglerar de fundamentala relationerna mellan civilisationen, samhället och människan. Det industriella samhället utövar denna reglering genom

att fullfölja en princip, vilken Marcuse kallar för *the performance principle*. Denna innebär att det industriella samhället av människan kräver maximal prestation i alla möjliga avseenden, men först och främst ökad arbetsproduktivitet. Detta krav förstärks i Sovjet bl a genom nationaliseringen av produktionsmedlen. Nationaliseringen är, enligt Marcuse, "ingenting annat än en teknologisk-politisk metod för att öka arbetsproduktiviteten, för att påskynda produktiv-krafternas utveckling och för att kontrollera dem uppifrån (centralisering) — en förändring av sättet att härska, en rationalisering av härskandet, snarare än en förutsättning för dess avskaffande" (s 60).

Den gamla individualistiska rationaliteten och liberalismen ersattes i Sovjet av en ny rationalitet (ss 61, 63, 65) som sätter statens intressen före individens. Individen utsattes för repression av alla möjliga slag och på alla tänkbara plan i syfte att förverkliga *the performance principle*, vilket i sin tur skall leda till frihet och lycka i framtiden. Det paradoxala med sovjetsamhället är att man vill åstadkomma frihet genom ett förtryckarsystem — en "förtryckarpolitik rättfärdigas som frihetspolitik" (s 68).

Sovjetmarxismen har av de flesta uppfattats som en total kritik av sovjetsamhället. Men jämför man den med Marcuses kritik av västvärlden och särskilt USA i *One-Dimensional Man*, så verkar han vara mer optimistisk vad gäller utvecklingen i Sovjet i en riktning som gynnar människan (se ss 119, 124, 129—130, 173, 183) än vad han är vad gäller USA.

I recensioner av översatta böcker brukar man även yttra sig om språket. Men medveten om mina bristande kunskaper i svenska — hjälp med den språkliga utformningen av denna artikel liksom av de artiklar som jag tidigare publicerat i *Filosofisk tidskrift* har jag min vän Jan Österberg att tacka för; bristfälligheter är jag själv ansvarig för — skall jag endast fästa uppmärksamheten på ett par uppenbara felaktigheter .

(1) Det ryska ordet "partijnost" (s 13) översattes felaktigt med "partivälde", något som gör hela satsen i vilket ordet förekommer obegriplig. I den engelska upplagan (Marcuse 1971, s 15) översätts "partinost" (här stavat enligt det amerikanska transkriptionssystemet) med "partisanship", som är en korrekt översättning om man bortser från de varierande innebörder begreppet "partijnost" fått i den marxistiska litteraturen). Den svenske översättaren kunde väl följa Marcuse och översätta "partijnost" ("partisanship") med "partianda" eller "partisinne".

(2) Ett annat ryskt uttryck som upprepade gånger översatts inkorrekt är "stachanovskoje sorevnovanije", som även det har sin adekvata motsvarighet ("Stachanovist competition") i originalet (Marcuse 1971, s 197). Detta har översatts med "stachanovistisk konkurrens" (se t ex s 165). Den korrekta översättningen borde vara "stachanovistisk tävling". På samma sätt har "competitive behaviour" ("konkurrensmässigt beteende") och "socialist competition" ("socialistisk konkurrens") — jfr Marcuse 1971, s 215 med Marcuse 1984, s 182 — fått inadekvata översättningar.

Det är sant att tävling i en viss mening innebär konkurrens. Men i det sovjet-marxistiska språket innebär socialistisk eller stachanovistisk tävling något positivt, konkurrens däremot något negativt.

(3) På sidorna 105 och 152 översätts — helt felaktigt — uttrycket "recognized necessity" (jfr Marcuse 1971, s 126 och 182) med "erkännande av nödvändighet" (jfr Engels yttrande, till vilket kontexten i bägge fallen an knyter, att för Hegel "ist die Freiheit die Einsicht in die Notwendigkeit", Engels 1962, s 106).

(4) Det på sidan 118 inom parentes angivna: "beväpnande styrkor och säkerhetspolitik" som översättning av "armed forces and secret police" (Marcuse 1971, s 142) måste vara ett rent tryckfel.

Avslutningsvis skulle jag vilja påpeka att ryska ord av någon anledning anges i amerikansk transkription trots att det svenska transkriptionssystemet, såvitt jag kan bedöma, är bättre än det amerikanska. □

Litteratur

Engels, Friedrich: *Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft (Anti-Dühring)*, MEW, B 20, Dietz Verlag Berlin 1962.

Kolakowski, Leszek: *Main Currents of Marxism*, vol 3, *The Breakdown*, Clarendon Press, Oxford 1978.

Lenin, V I: *O kooperatsii*, Polnoje sobranije sotjinenij, 5:e uppl, vol 45, Moskva 1970.

Liedman, Sven-Eric: *Motsatsernas spel. Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskap*, Andra reviderade uppl, Arkiv förlag, Malmö 1983.

Marcuse, Herbert: *Den endimensionella människan. Studier i det avancerade industrisamhällets ideologi*, övers av Sven-Eric Liedman, Aldusserien, Stockholm 1969.

Marcuse, Herbert: *Soviet Marxism. A Critical Analysis*, Pelican Books 1971.

Marcuse, Herbert: *Sovjetmarxismen. En kritisk analys*, övers av Nils Tengdahl, Vinga Press, Göteborg 1984.

Marx, Karl: *Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*, MEW, Ergänzungsband, Schriften bis 1844, Erste Teil, Dietz Verlag, Berlin 1968.

Zalma M Puterman